

Міністерство освіти і науки України
Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка
Факультет спеціальної освіти, психології і соціальної роботи
Кафедра спеціальної та інклюзивної освіти

Дипломна робота
магістра

з теми: **«ФОРМУВАННЯ БЕРЕЖЛИВОГО СТАВЛЕННЯ ДО ПРИРОДИ У
ДОШКІЛЬНИКІВ З ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИМИ ПОРУШЕННЯМИ»**

Виконала: здобувач вищої освіти
2 курсу, групи SoO1-M21z
спеціальності 016 Спеціальна освіта
Аджубей Ксеня Юріївна

Керівник: **Докучина Т.О.**,
кандидат педагогічних наук,
доцент, доцент кафедри спеціальної та
інклюзивної освіти

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ БЕРЕЖЛИВОГО СТАВЛЕННЯ ДО ПРИРОДИ У ДОШКІЛЬНИКІВ З ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИМИ ПОРУШЕННЯМИ.....	7
1.1. Сутність та характеристика екологічного виховання дітей дошкільного віку.....	7
1.2. Бережливе ставлення до природи як компонент екологічної культури та свідомість дошкільників.....	16
1.3. Особливості екологічного виховання дошкільників з інтелектуальними порушеннями.....	23
РОЗДІЛ 2. ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ БЕРЕЖЛИВОГО СТАВЛЕННЯ ДО ПРИРОДИ У ДОШКІЛЬНИКІВ З ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИМИ ПОРУШЕННЯМИ.....	30
2.1. Методика дослідження бережливого ставлення до природи у дошкільників.....	30
2.2. Результати дослідження.....	37
2.3. Педагогічні умови формування бережливого ставлення до природи у дошкільників з інтелектуальними порушеннями.....	53
ВИСНОВКИ.....	72
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	75

ВСТУП

Актуальність теми. Значущість формування природоохоронної поведінки у дітей дошкільного віку визначено завданнями Концепції екологічної освіти України, Національної доктрини розвитку освіти у XXI столітті. Дошкільний вік є періодом, коли закладаються різні загальнолюдські цінності у дітей. Формування бережливого ставлення до природи є значущим аспектом у вихованні підростаючого покоління задля гармонійного життя у природному середовищі. Особливості розвитку дітей з інтелектуальними порушеннями обумовлюють труднощі формування системи уявлень про природу, та відповідно, й ціннісного ставлення до її ресурсів. Це актуалізує проблему формування бережливого ставлення до природи у дошкільників з інтелектуальними порушеннями.

Екологічне виховання розглядається вченими як складова екологічної освіти і досліджується як окремий напрям виховної роботи. У педагогіці проблеми екологічного виховання та формування бережливого ставлення до природи вивчали: Л. Білик, В. Грецова, З. Плохій, Л. Титаренко, О. Федоренко та ін. Формуванню ціннісного та бережливого ставлення до природи у дошкільників присвячені наукові дослідження А. Довбаш, К. Волинець, О. Гаврило, В. Маршицької, М. Роганової, Г. Чорної та ін. Різні аспекти екологічної освіти та виховання у корекційній психопедагогіці досліджували: В. Бондар, Г. Блеч, О. Гаяш, С. Миронова, В. Синьов, Л. Співак, С. Трикоз та ін. Все ж проблема формування бережливого ставлення до природи у дошкільників з інтелектуальними порушеннями залишається актуальною та потребує подальших досліджень. Актуальність проблеми формування природоохоронної поведінки у дошкільників з інтелектуальними порушеннями обумовило вибір теми дипломного дослідження «Формування бережливого ставлення до природи у дошкільників з інтелектуальними порушеннями»

Мета дослідження – розробити педагогічні умови формування бережливого ставлення до природи у дошкільників з інтелектуальними порушеннями.

Завдання дослідження:

1. Здійснити теоретичний аналіз проблеми екологічного виховання дошкільників у загальній та спеціальній педагогіці.

2. Визначити сутнісні характеристики природоохоронної поведінки та бережливого ставлення до природи у дошкільників з інтелектуальними порушеннями.

3. Дослідити та визначити рівень сформованості бережливого ставлення до природи у дошкільників інтелектуальними порушеннями.

4. Розробити педагогічні формування бережливого ставлення до природи у дошкільників з інтелектуальними порушеннями.

Об'єкт дослідження – екологічне виховання дошкільників з інтелектуальними порушеннями.

Предмет дослідження – педагогічні умови формування бережливого ставлення до природи у дошкільників з інтелектуальними порушеннями.

Методи дослідження:

- *теоретичні*: аналіз та узагальнення теоретичних засад проблеми формування бережливого ставлення до природи у дошкільників з інтелектуальними порушеннями шляхом вивчення загальної та спеціальної літератури;

- *емпіричні*: констатувальний експеримент, цикл бесід з дошкільниками (систематизоване та вільне опитування), дидактична гра «Буває – не буває», спостереження, бесіда з педагогами;

- *статистичні*: якісний та кількісний аналіз результатів дослідження, систематизація та узагальнення даних.

Наукова новизна результатів дослідження полягає у тому, що:

подальшого розвитку набуло вивчення особливостей екологічного виховання дошкільників з інтелектуальними порушеннями;

досліджено рівень сформованості бережливого ставлення до природи у дошкільників з інтелектуальними порушеннями;

розроблено та обґрунтовано педагогічні умови формування бережливого ставлення до природи у дошкільників з інтелектуальними порушеннями.

Теоретичне значення роботи. Результати дослідження проблеми формування бережливого ставлення до природи у дошкільників з інтелектуальними порушеннями є доповненням до вивчення особливостей організації освітнього процесу з дітьми з інтелектуальними порушеннями. Дослідженні питання у дипломній роботі спрямовані на удосконалення екологічного виховання дошкільників.

Практичне значення одержаних результатів полягає у дослідженні ставлення до природи у дошкільників з інтелектуальними порушеннями, а також у розробці педагогічних умов формування бережливого ставлення до природи у дошкільників з інтелектуальними порушеннями. Результати дослідження можуть бути використанні вихователями закладів дошкільної освіти зі спеціальною та інклюзивною формами навчання у процесі екологічного виховання дошкільників з інтелектуальними порушеннями. Отриманні теоретичні та практичні результати дослідження можуть використовуватись здобувачами вищої освіти при вивченні корекційної психопедагогіки, методики виховної роботи з дітьми з інтелектуальними порушеннями та у процесі проходження педагогічної практики в закладах дошкільної освіти зі спеціальною та інклюзивною формами навчання.

Дослідження проводилось на базі закладу дошкільної освіти (ясла-садок) комбінованого типу № 45 «Країна Дитинства» Чернівецької міської ради, заклад дошкільної освіти №3 «Усмішка» Кам'янець-Подільської міської ради та Санаторного дошкільного навчального закладу № 34 Чернівецької області. У дослідженні брали участь 20 дошкільників з інтелектуальними порушеннями та 22 дошкільника з типовим розвитком 5-6 років життя.

Результати дипломного дослідження були апробовані на звітній науковій конференції студентів та магістрантів Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка за підсумками НДР у 2022 навчальному році, а також у публікації у збірнику наукових праць студентів та магістрантів.

Дипломна робота магістра складається із вступу, двох розділів, висновків, списку використаних джерел (55 найменувань). Загальний обсяг дипломної роботи магістра 81 сторінка, з них – 74 сторінки основного тексту.

ВИСНОВКИ

Дослідження проблеми формування бережливого ставлення до природи дозволило зробити такі висновки:

1. Екологічне виховання є системою впливу на дітей для формування екологічної свідомості, культури, гуманності, позитивного ставлення до природи. Екологічне виховання передбачає ознайомлення дітей із природою, в основу якого покладено екологічний підхід, тому весь освітній процес, що реалізується у цьому напрямі оснований на ідеях та поняттях екології.

Формування бережливого ставлення до природи є невід'ємною складовою екологічного виховання дошкільників. Ставлення до природи формується на основі уявлень та знань дітей про природні об'єкти та явища, у процесі взаємодії з природою, переживання різних емоційних та естетичних почуттів до природи. Бережливе ставлення до природи ефективно формувати у дошкільному віці, який є сприятливим для розвитку свідомого відношення до навколишнього світу та усвідомлення значення природи.

У дошкільників з інтелектуальними порушеннями визначаються особливості формування бережливого ставлення до природи, зважаючи на наявні порушення пізнавальної діяльності. Недосконале сприймання та наочно-образне мислення є негативною основою для формування уявлень про природу, а недорозвиток пам'яті та мовлення перешкоджає фіксуванню відповідних понять. Формування уявлень та бережливого ставлення до природи у дошкільників з інтелектуальними порушеннями реалізується в аспекті ознайомлення з навколишнім, що забезпечує цілісність сприймання оточуючої дійсності.

2. Метою констатувального експерименту було визначено дослідження сформованості бережливого ставлення дошкільників до природи як складової екологічної свідомості та культури. У своєму дослідженні розглядаємо бережливе ставлення до природи у взаємозв'язку таких його компонентів як: (характеризується сформованою системою знань про природу, негативний та позитивний вплив людини на природу, унікальність природи, сутність

ціннісного ставлення до природи); мотиваційно-ціннісний (характеризується сформованістю системи цінностей, почуттів, емоцій до навколишнього світу; готовність особистості до емоційної взаємодії з об'єктами природи; уміння визначати екологічні зв'язки з природним оточенням; розуміння цінності природи, бажання та мотивація зберігати та охороняти природу, її ресурси); діяльнісний (характеризується позитивною взаємодією з природою, дотримання екологічних норм та правил поведінки, природоохоронною поведінкою у повсякденному житті). Для визначення рівня бережливого ставлення до природи у дошкільників (високого, середнього і низького) були розроблені відповідні критерії та показниками сформованості його компонентів.

В основу було покладено загальні показники відповідно до Базового компоненту дошкільної освіти з урахуванням програми для дітей з інтелектуальними порушеннями. У процесі дослідження було використано наступні методики: бесіди з дошкільниками (систематизована та вільне опитування), дидактична гра «Буває – не буває», спостереження, а також опитування педагогів.

Проведене дослідження засвідчило, що у дошкільників з інтелектуальними порушеннями переважає низький (56,67%) та середній рівень (43,33%) бережливого ставлення до природи. Це свідчить про недостатній рівень сформованості знань та уявлень про природу в цілому, користь, яку вона приносить людям, доцільність природоохоронної діяльності та шляхи її реалізації. У однолітків з типовим розвитком переважає середній рівень (59,1%) сформованості бережливого ставлення до природи та наявні значні показники високого, зокрема цей рівень виявлено у 36,36% дітей. Низький рівень спостерігався лише у окремих дошкільників з типовим розвитком (7,57%).

3. Результати констатувального експерименту обумовили необхідність пошуку ефективних шляхів підвищення рівня сформованості бережливого ставлення до природи. Тому метою формувального дослідження була розробка та обґрунтування педагогічних умов формування бережливого ставлення до природи у дошкільників з інтелектуальними порушеннями, зокрема: реалізація

завдань формування бережливого ставлення до природи у дошкільників з інтелектуальними порушеннями з урахуванням вікових, індивідуально-психологічних особливостей дітей; залучення дошкільників до природоохоронної діяльності та суспільно корисної праці, спрямованої на збереження природи; урізноманітнення форм, методів і прийомів екологічного виховання дошкільників з інтелектуальними порушеннями (екскурсій, екологічних експериментів, проєктів, екологічних казок та ін.); демонстрація власного прикладу педагогом бережливого ставлення до природи для учнів у процесі освітньої діяльності; спільні дії дошкільного закладу освіти та сім'ї дітей щодо реалізації екологічного виховання.

Реалізація визначених педагогічних умов формування бережливого ставлення до природи у дошкільників з інтелектуальними порушеннями сприятиме ефективності екологічного виховання в цілому, що передбачає використання різних інноваційних форм і методів виховання дітей, вивчення педагогами сучасних екологічних проблем і залучення батьків до реалізації завдань цього напрямку виховного впливу. Апробація розроблених педагогічних умов та розробка методичних рекомендацій для вихователі будуть перспективними напрямками нашого дослідження.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Аніщук А.М. Індивідуалізація виховання і навчання дітей дошкільного віку. Ніжин : Видавництво НДУ ім. М. Гоголя, 2010. 102 с.
2. Басюк Н.А., Панченко Г.В. Формування культури поведінки дітей старшого дошкільного віку в процесі ознайомлення з суспільним довкіллям. *Пріоритети розвитку початкової освіти в контексті становлення Нової української школи*: зб. матеріалів Всеукраїнської науково-практичної конференції (24 березня 2021 року) / за заг. ред. Т.І. Шанскова. Житомир: ФОП «Н.М.Левковець», 2021. С. 19-23.
3. Бичева Т.В., Сорочинська О.А. Екологічне виховання дітей дошкільного віку шляхом залучення до трудової діяльності у стінах дошкільного закладу. *Materiały X Międzynarodowej naukowo-praktycznej konferencji «Nauka: teoria I praktyka - 2014» Filologiczne nauki. Pedagogiczne nauki*, 2014. 4. P.102-104. URL: http://eprints.zu.edu.ua/27298/1/%D0%91%D0%B8%D1%87%D0%B5%D0%B2%D0%B0_%D0%A1%D0%BE%D1%80%D0%BE%D1%87%D0%B8%D0%BD%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B0.pdf
4. Білан О.І. Екологічне виховання дітей дошкільного віку. Львів, 1996. 71 с.
5. Борисенко У.В. Роль казки в екологічному вихованні дітей дошкільного віку. *Теорія і методика навчання: проблеми та пошуки* : зб. наук. праць. 2018. Вип. 14. С. 192-196.
6. Бубнова В. Екологічне виховання як інструмент культурного спілкування дитини з природою. *Дошкільна освіта*. URL: https://dnz.ucoz.net/blog/bubnova_v_ekologichne_vikhovannja_jak_instrument_kulturnogo_spilkuvannja_ditini_z_prirodoju/2014-02-03-8
7. Вахняк Н., Вахрій О. Сучасні ігрові форми в екологічному вихованні дітей. *Науковий вісник Мелітопольського державного педагогічного університету*. 2015. № 2. С. 107-112.
8. Волинець К.І., Волинець Ю.О., Правдива А.П. Сучасні підходи до

формування ціннісного ставлення до природи в дітей старшого дошкільного віку. *Народна освіта : електронне наукове фахове видання*. 2020. № 2 (41). URL: https://www.narodnaosvita.kiev.ua/?page_id=6217

9. Волкова Л. Екологічне виховання дітей дошкільного віку в процесі праці в природі. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*. 2021, № 4 (108). С. 335-341.

10. Гаврило О.І. Формування емоційно-ціннісного компонента екологічної культури дошкільників методами естетичного виховання. *Вісник Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка : Педагогічні науки*. 2018. Вип. 2(2). С. 188-195. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vgnpu_2018_2%282%29__28.

11. Денисенко О. Виховання дітей дошкільного віку з порушеннями психофізичного розвитку у системі корекційної освіти. Черкаси: Видавництво ЧОШПОП, 2012. 60 с.

12. Герасимчук О.Л. Екологічне виховання в контексті сучасної парадигми сталого розвитку. *Інноваційні підходи до виховання студентської молоді у вищих навчальних закладах : матеріали Міжнар. наук.-практ. конференції (22-23 травня 2014 р.) / за ред. О.А. Дубасенюк, В.А. Ковальчук*. Житомир : Видавництво ЖДУ ім. І. Франка, 2014. С. 401-406.

13. Дидактичні та методичні засади спеціальної освіти розумово відсталих дошкільників: нав.-метод. посіб. / Н.О. Макарчук, А.М. Висоцька, О.В. Чеботарьова, А.В. Міненко, С.В. Трикоз, Г.О. Блеч., І.В. Бобренко, І.В. Гладченко. Київ. 2014. 337 с.

14. Довбаш А. Формування емоційно-ціннісного ставлення до природи у молодших школярів. *Актуальні проблеми дошкільної та початкової освіти : зб. наук. праць / за заг. ред. Н.А. Басюк*. Житомир: вид-во ЖДУ ім. І.Франка, 2017. С. 292-293.

15. Довгань А.І. Екологічне виховання дітей дошкільного віку. *Розвиток особистісного потенціалу учнівської молоді як чинник її соціального зростання : матеріали Всеукраїнського симпозіуму-практикуму (26 травня*

2021 р.) / за ред. Л.В. Канішевської, К.В. Плівачук. Біла Церква : КНЗ КОР «КОІПОПК», 2021. С. 19-22.

16. Жильцова Л.М. До проблеми екологічного виховання дітей дошкільного віку. *Наука і освіта*. 2010. № 8. С. 68-71. URL: https://scienceandeducation.pdpu.edu.ua/doc/2010/8_2010/16.pdf

17. Загородня Л.П. Наступність в екологічній освіті дошкільників і молодших школярів: європейський досвід. URL: <http://conf.kubg.edu.ua/index.php/courses/preschool/paper/viewFile/157/145>

18. Замрозевич-Шадріна С.Р. Погляди на екологічне виховання дітей дошкільного віку. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 16*. 2015. С. 158-161. URL: <https://cutt.ly/NB4AVsj>

19. Кононко О.Л. Я у Світі: базова програма розвитку дитини дошкільного віку в Україні. Київ : Світич, 2008. 430 с.

20. Концепція дошкільної освіти дітей з розумовою відсталістю / Г.М. Мерсіянова, Н.О. Макаруч, І.В. Гладченко, А.М. Висоцька, С.В. Трикоз, Г.О. Блеч, О.В. Чеботарьова, О.І. Мякушко. Київ : Імекс-ЛТД, 2016. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/19596071.pdf>

21. Концепція неперервної екологічної освіти та виховання в Україні. 2001. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v6-19290-01#Text>

22. Корінна Г.О. Природа як засіб екологічного виховання дітей дошкільного віку. *Вісник Черкаського університету. Серія «Педагогічні науки»*. 2018. № 4. С.105-111. URL: <https://ped-ejournal.cdu.edu.ua/article/view/2113>

23. Кот Ю.В., Кот І.В., Білоусова Н.В., Долматова М.П. Екологічне виховання учнів початкових класів загальноосвітньої школи: педагогічна проблема та шляхи її вирішення. *Наукові записки НДУ ім. М. Гоголя. Серія: Психолого-педагогічні науки*. 2018. № 2. С. 33-39.

24. Котлярчук Г.Й. Компоненти, критерії, показники і рівні вихованості в учнів основної і старшої школи дбайливого ставлення до природи. *Wschodnioeuropejskie Czasopismo Naukowe (East European Scientific Journal)*.

2016. №11. URL: <file:///C:/Users/user/Downloads/komponenti-kriteriyi-pokazniki-i-rivni-vihovanosti-v-uchniv-osnovnoyi-i-starshoyi-shkoli-dbaylivogo-stavlennya-do-prirodi.pdf>

25. Кравець Н.С. Екологічне виховання дітей дошкільного віку: дефінітивно-понятійна сутність проблеми. *Освітній простір України*. 2016. № 7. С. 131-138.

26. Лапшина С.В. Теоретичні основи екологічного виховання дітей дошкільного віку. *Наукові записки кафедри педагогіки*. 2015. (24), 109-116. URL: <https://periodicals.karazin.ua/pedagogy/article/view/3884>

27. Лисенко Н.В. Екологічне виховання дітей дошкільного віку. Львів : Світ, 1994. 144 с.

28. Лисенко Н.В. Практична екологія для дітей : навч.-метод. посіб. Івано-Франківськ : Фірма «Сіверсія» ЛТД, 1999. 156 с.

29. Львовочкіна А.М. Екологічна психологія : навч. посіб. Київ : Міленіум, 2003. 120 с.

30. Львовочкіна А.М. Принципи формування екологічного способу життя особистості. *Вісник Прикарпатського університету. Філософські і психологічні науки*. Івано-Франківськ : ВДВ ЦІТ, 2008. С. 43-48.

31. Марущенко К.С. Інноваційні підходи до організації екологічного виховання дітей старшого дошкільного віку з порушеннями інтелектуального розвитку. *Корекційна та інклюзивна освіта очима молодих науковців* : зб. наук. праць. Суми : СумДПУ імені А.С.Макаренка, 2021. Вип. 9, С. 253–259.

32. Маршицька В.В. Виховання емоційно-ціннісного ставлення до природи у дітей старшого дошкільного віку : автореф. дис. ... канд. пед. наук: спец. «Дошкільна педагогіка» Київ, 2003. 20 с.

33. Маршицька В.В. Теоретичні основи виховання емоційно-ціннісного ставлення до природи у дітей старшого дошкільного віку. *Морально-духовний розвиток особистості в сучасних умовах (Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді)*: зб. наук. праць. Київ : Пед. думка, 2000. Кн.1. С.148-154.

34. Миронова С.П. Корекційна психопедагогіка. Олігофренопедагогіка. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка. 2015. 312 с.

35. Наказ Міністерства освіти і науки України «Про затвердження Базового компонента дошкільної освіти» від 12.01.2021 р. № 33. URL: https://mon.gov.ua/storage/app/media/rizne/2021/12.01/Pro_novu_redaktsiyu%20Bazovooho%20komponenta%20doshkilnoyi%20osvity.pdf.

36. Нестеренко В.В., Лятамбур О.М. Екологічне виховання дітей дошкільного віку як педагогічна проблема *Педагогічний альманах: «Дошкільна освіта в умовах сучасного суспільства»*. Одеса: ПНПУ імені К.Д. Ушинського, 2011. Вип. 3. С. 200-205.

37. Овдієнко І. Формування екологічної свідомості в дітей дошкільного віку засобами фенологічних спостережень. *Вісник Львівського університету. Серія психологічні науки*. 2018. Вип. 3. С. 142–147.

38. Павловська А.О., Волкова В.А. Виховання етичного ставлення до природи у дітей старшого дошкільного віку. *Педагогічні науки*. 2016. Т. 2. № 74. С. 55-58

39. Плохій З. Формування екологічно мотивованої діяльності дошкільнят. *Дошкільне виховання*. 2005. № 7. С. 19-21.

40. Плохій З.П. Формуємо екологічну компетентність молодшого дошкільника: навч. посіб. Київ: Світич, 2010. 144 с.

41. Половіна О.А., Гаращенко Л.В. Формування еколого-природничої компетенції дітей дошкільного віку: здоров'язбережувальний підхід. *Молодий вчений*. 2018. № 8.1(60.1). С. 47-53.

42. Програма розвитку дітей дошкільного віку з розумовою відсталістю / І.М. Дуброва, В.П. Лощених, Л.П. Шмалько. Київ, 2013. URL: http://old.mon.gov.ua/ua/activity/education/56/693/navchalni_programi11/.

43. Реньє Д.В., Сичова М.О. Сучасні проблеми екологічного виховання дошкільників. *Педагогічні читання з нагоди 90-річчя Криворізького державного педагогічного університету та вшанування пам'яті професорів*

П.І. Шевченка та В.С. Пікельної: 2020. С. 133-135.

44. Реус В.О., Притулик Н.В. Формування емоційно-ціннісного ставлення до природного довкілля у старших дошкільників : навч. посіб. Чернігів, 2016. 64 с.

45. Роганова М.В. Від ціннісного ставлення до природи до духовного розвитку дитини дошкільного віку. *Теорія та методика навчання та виховання*. 2018. Вип. 44. С. 93-109.

46. Рудоміно-Дусятська О.В. Екологічна психологія: навч. посіб. Київ : Інститут післядипломної освіти КНУ ім. Тараса Шевченка, 2001. 71с.

47. Синьов В.М., Матвєєв М.П., Хохліна О.П. Психологія розумово відсталого дитини : підручник. Київ : Знання, 2008. 359 с.

48. Соколовська О.С. Екологічне виховання старших дошкільників у системі підготовки вихователів дошкільних навчальних закладів. *Педагогічні науки*. 2009. Вип. 51. С. 205-210.

49. Трикоз С.В., Блеч Г.О. Дитина з порушеннями інтелектуального розвитку. Харків: Ранок. 2018. 40 с.

50. Трубник І.В. Екологічна діяльність та екологічно мотивована поведінка старших дошкільників. *Наука і освіта*. 2011. № 4. URL: https://scienceandeducation.pdpu.edu.ua/doc/2011/4_2011/51.pdf

51. Чеботарьова О.В. Комплексне програмно-методичне забезпечення змісту навчання та виховання розумово відсталих дітей дошкільного віку. *Освіта осіб з особливими потребами: шляхи розбудови*: наук.-метод. зб. / за ред. В.В. Засенка, А.А. Колупаєвої. Київ, 2012 Вип.3. Ч.1. С. 305-312.

52. Чорна Г.В., Скірко Г.З. Формування екологічної компетентності дітей старшого дошкільного віку в різних видах діяльності в природі. *Інноваційна педагогіка*. 2021. Вип. 31. Т. 2. С. 163-169.

53. Юр'єва Т.М. Сучасні підходи до ознайомлення дошкільників з природою. URL: http://kr-pnvo.pp.ua/wpcontent/uploads/2019/04/st_yuruuva.pdf

54. Якімова В.В. Сучасні проблеми екологічного виховання дошкільників. *Osobowość, społeczeństwo, polityka* : Mater. VI Międz. Konf. Nauk.-

Prakt. / Pod red. J. Kota. Część 1. Lublin: WSEI, 2017. P. 171-174. URL:
<http://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/13430/OSP-6%281%29-.pdf?sequence=1&isAllowed=y#page=172>

55. Яришева Н.Ф. Методика ознайомлення дітей дошкільного віку з природою. Київ : Вища школа, 2006. 195 с.